

GRAFIKA SAN'ATI ASARLARINING KO'RINISHLARI VA ILLYUSTRATSIYANING BOLALAR ADABIYOTIDAGI VAZIFASI

Sobirov Sarvar Tursunmurotovich

CHDPU, "Tasviriy san'at va dizayn" kafedrası v.b.dotsenti

Abstract

Maqolada grafik asarlarning turlari, grafikaning: dasgoh, kitob va gazeta- jurnal ko'rinishlari, illyustratsiyalarning kitob mazmuni va matnini yetkazishdagi turli vazifalari, bolalar nashrlarida illyustratsiya va tasvirlarning nechog'liq ahamiyatli ekanligi, bolalar uchun kitob nashrlarida bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olinishi kerakligi, bolalar uchun nashrlarda kitobdagi bezaklar va illyustratsiyalar rangining ahamiyatli ekanligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: grafika san'ati, dastgoh grafikasi, kitob grafikasi, kompozitsiya, plakat, illyustratsiya, idrok, kognitiv, to'ldiruvchi, tarbiyaviy, estetik, yosh xususiyatlari, illyustrator, estetik vazifa, muharrir, nashriyot, g'oya, idrok.

Introduction

Yosh avlodni barkamol inson darajasida tarbiyalash borasidagi mavjud muommalarni xalq ta'lim va tarbiya samaradorligini zamon talablari asosida ta'minlash, uni dunyo talablari darajasiga olib chiqishga erishish murakkab jarayon bo'lib, qadim zamonlardan buyon ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk vakillari jalb etiladi. Mazkur holat yosh avlod tarbiyasi, uning tashkil etilishi mazmuni nafaqat shaxs kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini ham belgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi.

Grafika - yunoncha so'z bo'lib o'zbek tilida yozaman, chizaman degan ma'noni bildiradi. Grafika rasm va rasm san'atiga asoslangan, ammo o'z tasvir va ifoda vositalariga ega bo'lgan bosma badiiy asar hisoblanadi. Grafika termini dastlab xat va xattotlik san'ati ma'nosida foydalanilgan. XIX asr oxiri - XX asr boshlaridan yangi ma'no kasb etdi, poligrafiya sanoatining rivoji, fotomexanikaning vujudga kelishi bilan grafika tasviriy san'at turiga aylanadi.

Grafika san'ati - tasviriy san'atning eng keng tarqalgan hozirjavob va jangovar turi sanaladi. Grafika san'atida voqelik asosan chiziqlar, shakllar va oq-qora ranglar yordamida tasvirlanadi. Bu san'at turida doimo ham turli ranglar foydalanavermaydi, ishlatilganida ham asar mohiyatini ochib berishda muhim vazifani olmaydi.

Grafika asarlari o'zining bajaradigan funksiyasi va mohiyatiga ko'ra, dastgoh grafikasi, kitob va gazeta-jurnal grafikasi, plakat, shuningdek amaliy grafika san'atiga bo'linadi. Dastgoh grafika san'atiga mustaqil xarakterga ega bo'lgan, o'zida tugal fikrni anglatadigan, yangi fikrlarni dastlabki suradigan grafika asarlariga aytiladi. Dastgoh grafika san'ati asarlarning ko'rinishlaridan biri estampdir.

Dastgoh grafikasi asarlarida biron-bir mohiyat, odamlarning xatti-harakati, tabiat ko'rinishi yoritiladi. Kitob va gazeta-jurnal grafikasi turi dastgoh grafikasidan farq qilib, bevosita kitob va jurnal mazmuni bilan bog'liq bo'ladi, shuningdek ularning maqsad va mohiyatini to'laroq ochib berish uchun xizmat qiladi. Kitob va gazeta-jurnal grafikasiga rassom tarafidan kitob va gazetalarga chizilgan turli rasmlar, bezaklar, harf kompozitsiyalari kiradi. Kitob hamda gazeta-jurnal grafikasining ko'rinishlaridan biri bu illustratsiyalar hisoblanadi.

Grafika san'atining yana bir turi plakatlar chizish sanaladi. Siyosiy plakatlar, reklama afishalar, satira va yumoristik asarlar shular jumlasidandir. Sanoat grafikasiga esa yorliq, ramz va boshqalar kiradi. Arxeografiyada loyiha, reja, uy sxemasi, manzil bo'yicha yo'nalish kabilar tasvirlanadi.

Tasviriy san'atning bu turiga oddiy qora qalamda chizilgan surat, mavzuli kompozitsiyalar, kitobning ichki va tashqi tarafiga ishlangan turli rasmlar, illyustratsiya, plakat, karikatura, sharj, etiketka, marka, ekslibris va boshqalar kiradi. Grafika san'ati asarlari hajm jihatdan uncha katta bo'lmay, asosan qog'ozga ishlanadi. Grafikaning xarakterli tomonlaridan biri, uning seriyali qilib ishlanishi, ya'ni voqeani bir necha qog'ozda tasvirlanishidir. Bunday seriyali rasmlar o'zaro bir-biri bilan bog'liq bo'lib, ma'lum bir mohiyatni ochib beradi.¹

Rasmlar ustida ishlashda bolaning yosh xususiyatlarini, uning idrok etish xususiyatlarini va kitobning bolaga ta'sir qilish maqsadini hisobga olish kerak.

Ilyustratsiya kitob mazmuni va matnini yetkazishda kognitiv, tarbiyaviy, estetik va qo'shimcha funktsiyalarni bajaradi.

Kognitiv funktsiya illyustratsiyalarda atrofdagi dunyo haqiqatlarini aks ettirish, ob'ektlar va hodisalarni tanib olishni osonlashtirish orqali ta'minlanadi.

Tarbiyaviy vazifa illyustratsiyalar kitob mazmunining asosini tashkil etuvchi tarbiyaviy g'oya bilan bog'liq. Tasvirda aks ettirilgan o'ziga xos vaziyat o'quvchi tomonidan matnga qaraganda aniqroq tushuniladi, aniqlik orqali shaxsning hissiy sohasiga ta'sir qiladi, personajlar va ularning harakatlariga ma'lum munosabatni shakllantiradi. Bu yerdagi rasm, kitob matnida bu holat qanday taqdim etilganidan qat'i nazar, bolani vaziyatga umumiy baho berishga taklif qiladi. Bundan tashqari, ta'lim funktsiyasi sodir bo'lmagan voqealar va odamlar o'rtasidagi aloqalarni ko'rsatish orqali amalga oshiriladi.

Badiiy obrazning axloqiy va estetik tarbiyadagi ahamiyati A. I. Gertsen, V. G. Belinskiy va N. G. Chernishevskiy tomonidan yozib olingan. Masalan, V. G. Belinskiy shunday deb yozgan edi: "Qarang, bolalar kitobdagi rasmlarni qanchalik xohlashadi! Agar kitobdagi suratlar matn mazmunini tushuntirib bera olsa, ular zerikarli matnni ham o'qishga tayyor".

K. D. Ushinskiy illyustratsiyani bolalarni o'qitish va tarbiyalash vositasi deb hisoblab, illyustratsiya bilim va badiiy tamoyillarni aks ettirishi kerakligini ta'kidlagan.

Estetik funktsiya uning bajarilish sifati bilan belgilanadi va bu yerda badiiylik mezonini muhim baholash mezoniga aylanadi. Ko'plab buyuk rassomlar o'z iste'dodini bolalar kitoblarida aks

¹ Abdulaziz Ahmadxo'jayevich Akbarxo'jayev. GRAFIKA SAN'ATI ASARLARINING KO'RINISHLARI. Oriental Art and Culture" Scientific Methodical Journal / <https://oac.dsmi-qq.uz> Volume 4 Issue 5 / October 2023. 81-85 b.

ettirgan, bu kitobxonlarni buyuk san'at asarlari bilan tanishtirgan. Biroq, bir qator yorqin, yuksak badiiy nashrlar bilan bir qatorda, o'quvchi yosh xususiyatlarini hisobga olmagan, dizayni beparvolik va nomuvofiqlik bilan amalga oshirilgan bir qancha qiziq bo'lmagan kitoblar ham nashr etilgan.

Illyustratsiyalarning bir-birini to'ldiruvchi vazifasi- butun ichida qismni ko'rsatish yoki aksincha, butunni uning tarkibiy qismlari sifatida ko'rsatish qobiliyati tufayli tasvirning matnning tasvirini kengaytirishdir. Bundan tashqari, illyustratsiyalar o'quvchida qo'shimcha tajribalarni shakllantirishga yordam beradi, bu bolalar uchun nashr etilgan kitoblarning shaxsning hissiy sohasiga ta'sir qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Kitob mazmunini idrok etishda illyustratsiya shunchalik muhimki, ba'zida kitob matn yozishdan emas, illyustratsiyani tayyorlashdan boshlanadi. Kitob illyustratori matnni sharhlash zarurati bilan duch keladi va u ko'rsatgan illyustratsiyaga qarab, bu kitob matnini yaxshiroq tushunish uchun imkoniyat ekanligini ta'kidlash mumkin.

Bolalar kitoblaridagi rasmlarning bolalarga beradigan kayfiyati muhim . Asar yoki ertak qahramonlarining qayg'uli, kulgili, istehzoli, jiddiy kayfiyatlari o'quvchiga u yoki bu qahramon bilan qanday munosabatda bo'lishni ko'rsatadigan illyustratsiyalar orqali osongina idrok qilinadi. Ma'lumki, maktabgacha va Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar illyustratsiyasiz ertak mazmunini to'liq anglamaydilar. Bolalar kitoblari uchun rasmlar o'quvchiga ertak yoki masalning mazmunini nozik tushunishga yordam beradi.

Bolalar uchun rasmlarni tayyorlash bolalarni sinchkovlik bilan o'rganishni va ularga diqqat bilan e'tibor berishni talab qiladi. Illyustratsiyalarni nashrga tayyorlashdan oldin rassom asarni o'qib chiqishi kerak. Rassom va muharrir illyustratsiya g'oyasini ishlab chiqish uchun birgalikda ishlaydi: illyustratsiya va turli dekorativ elementlar orqali asarning mavzusi va g'oyasi reja qilinadi. Keyin rasmlar sonini aniqlashingiz kerak. Bola qanchalik kichik bo'lsa, shuncha ko'p tasvirlar bo'lishi kerak. Masalan, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun bu rasmlar kitoblar va vizual nashrlarni anglatadi.

Boshlang'ich maktab o'quvchilari xilma-xillikni yaxshi ko'radilar. Illyustratsiyalar ustida ishlayotganda siz asosiy qahramonlarga va atrof-muhitga (shahar, qishloq, xona va boshqalar) e'tibor qaratishingiz kerak. Matn va rasm o'zaro ta'sir qilishi kerak. Boshlang'ich maktab o'quvchilari uchun yozilgan asarlarda rasmlar barcha xususiyatlarga ko'ra chizilgan bo'lishi kerak. Katta odamlar uchun rasmlar umumlashtirilgan bo'lishi mumkin, barcha xususiyatlarga alohida e'tibor qaratib tasvirlanishi shart emas yoki ular umumiy ma'noda tasvirlangan bo'lishi mumkin.

Bolalar kitoblarida kitobdagi bezak va illyustratsiyalar rangli yoki oq-qora bo'lishi ham muhimdir. Bolalar kitoblarini rangli chop etish maqsadga muvofiq, ammo oq-qora rangda chizilgan rasmlar ham mazmun va ertak kayfiyatini ochib berishi mumkin.

To'plamda bolalar uchun kitob nashr etilsa ham, chalkashliklarga yo'l qo'ymaslik uchun illyustratsiyalar xuddi shu rassom tomonidan qilinganligiga ishonch hosil qilishga harakat qilishimiz kerak. Tahrirlovchi tasvirni - rang sxemasining realizmini, shakllarning realizmini baholay olishi kerak. Yosh bolalar uchun tasvirning asosiy qismiga e'tibor qaratish lozim. Asosiy elementlarning atrofida bo'sh joy bo'lishi kerak. Kichik o'quvchiga asosiy narsa ta'kidlanmaguncha, u uchun hamma narsa muhim bo'lib tuyuladi va uni asosiy tarkibdan

chalgʻitadi. Birinchi yoki ikkinchi rejaning belgilari va umuman atrofdagi hamma narsa boʻlishi kerak. Avvalo, biz gʻoyaga eʻtibor qaratishimiz kerak. Bolalar uchun nashrlarda rasmlarning toʻgʻriligiga eʻtibor qaratish kerak - agar ertakda yettita echki borligi aytilgan boʻlsa, unda yetti echki boʻlishi kerak.

Har bir yosh guruhidagi chizmalar va tasvirlarni idrok etish oʻziga xos xususiyatlarga ega. Maktabgacha yoshdagi bolani eng koʻp uning atrofidagi narsalar, eng oddiy hodisalar qiziqtiradi. Bola diqqatini atrofdagi narsalarga, odamlar va hayvonlarning tasvirlariga qaratadi. Bolalar idroki kattalarnikidan farq qiladi, chunki ular asosiyni ikkinchisidan ajrata olmaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda mantiq faktlar va taassurotlarni bevosita taqqoslashga asoslangan mantiqdir. Shu sababli, bunday oʻquvchilar uchun rasmlar koʻpincha tafsilotlarga eʻtibor qaratadi va tasvirlarni umumiy shaklda tuzadi.²

Chizmalar va illyustratsiyalar maktabgacha yoshdagi bola tomonidan voqelikni toʻgʻri idrok etish sifatida qabul qilinadi, xuddi voqelikning oʻzi kabi. Shuning uchun tasvirlar taniqli va tushunarli, statik boʻlishi kerak.

Kattaroq maktabgacha yoshdagi bolalar harakat dinamikasi bilan qiziqishadi.

Boshlangʻich maktab yoshidagi bolalar atrofdagi dunyo va qahramonlarning harakatlari haqidagi maʼlumotlarni baholashga moyildirlar. 12-13 yoshli bolalar voqea va hodisalarning asl mohiyatiga qiziqishadi. Bu rassomga voqeani ikki yoki undan ortiq illyustratsiyada mantiqiy koʻrsatish orqali boshlanishi va oxirini, sabab va oqibatni bogʻlash, hodisaning nafaqat tashqi tomonini, balki tabiatini ham koʻrsatish imkonini beradi. Bu yoshdagi bolalar uchun rasmlarning mazmuni ularning qahramonlar haqidagi gʻoyalari bilan bogʻliq.

Ilyustratsiyaning umumiy tamoyillari muhim ahamiyatga ega. Afsuski, muharrirlar har doim ham rasmlar mavzularini aniqlashda ishtirok etmaydilar va chizmalarni baholash va tanlash jarayonida eskizlarni topshirish bosqichida qatnashadilar.

Rasmlar qahramonlarning kayfiyatini ochib berishi va ularning xatti-harakatlarining matnda ifodalanmagan baʼzi tomonlarini koʻrsatishi mumkin.

Badiiy asarlarda illyustratsiya matn bilan chambarchas bogʻliq boʻlib, uning mazmunini tushunishga yordam beradi. Bolalar kitobida bunday rasmlarning asosiy maqsadlari maʼlumotli va qoʻshimchadir. Chizish bolaga voqealarni tasavvur qilish va ochishga yordam beradi. Rasmda asar qahramonining kiyimi, landshafti, shahar yoki qishloqning koʻrinishi koʻrsatilgan va bolani kitobda tasvirlangan dunyoning vizual tasviri bilan tanishtiradi.

Rasm va matn oʻrtasidagi bogʻliqlikni aniqlashda tafsilotga alohida eʻtibor berish kerak. Masalan, qahramonning kiyimlarini tasvirlashda rassom yorqin ranglardan (qizil, sariq) foydalanishi kerak. Qahramonlarni oq va qora rangda tasvirlamaslik yaxshiroqdir. Muayyan tafsilotlarga munosabat bildirgan holda, bolalar ularni osongina taniydilar va ularga asoslanib, obʻektlar, hodisalar va belgilarni aniqlaydilar. Shu sababli, tafsilot vizual boʻlishi va matnini rasm bilan bogʻlashi kerak.

2 Sobirov S.T., Sobirov H.T., Togʻaynazarova R. Sh. "ILLYUSTRATSIYALARNING BOLALAR KITOBLARDAGI VAZIFALARI". "TASVIRIY SANʼAT TAʼLIMI UZVIYLIGINI TAʼMINLASHNING USTUVOR YOʻNALISHLARI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR" *mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman 20-noyabr 2023-yil*. Qarshi-2023, 526 b, -370-373b, <https://lib.cspi.uz/index.php?newsid=9021>

Badiiy asarlar va ertaklardagi matn mazmunini tushunishga uni to'ldiradigan, matnda to'liq ochilmagan personajlar xarakterini ochib beruvchi illyustratsiyalar yordam beradi. Ba'zan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun qahramonlarning xarakterini idrok etish qiyin. Hikoya yoki ertak mazmunini ifodalovchi illyustratsiya bolaga hikoyani tushunishga yordam beradi.

Bola yorqin, rang-barang tasvirlardan xursand bo'ladi, boladagi samaradorlik, rasmga o'yin munosabatida bo'lish bilan ajralib turadi. Shunga qaramay bolalar rasmdagi asosiy narsani qiynalib ajratadi, aksariyat hollarda tafsilotlarni nomma-nom sanab berishi mumkin, lekin asl mazmunini to'liqligicha idrok eta olmaydi.³

Darslikdagi tasvir matn bilan bir qatorda kognitiv, to'ldiruvchi va estetik vazifalarni bajaradi, bolalarning atrofdagi dunyo haqidagi bilimlari va g'oyalari tizimini shakllantiradi. Demak, barcha bolalar badiiy va o'quv adabiyotlarida rasm va illyustratsiyalar mavjud. Ularning vazifalari xilma-xildir. Ular matnni tushuntirishga hissa qo'shadi va o'quvchining ushbu tushunchalar bilan tanishishini osonlashtiradi.

Bundan tashqari, qancha bolalar uchun darsliklarda notanish sayyoralar, yovvoyi hayvonlar, meva va sabzavotlar, suv osti olami, avtomobil dunyosi, binolar, o'simliklar va boshqalar tasvirlari mavjud. Rasmlar bolalarga o'qiganlarini tushunishga yordam beradi. Rasmlar asosiy matndan stilistik jihatdan farq qilmaydigan batafsil sarlavhalar bilan ta'minlangan.

Bolalar nashri uchun kitobning dizayni original bo'ladi. Rasm uning eng muhim elementidir. G'arbiy Yevropada rasmi kitoblar 15-asrda paydo bo'lgan. Bu davrda bosmaxonalar ishlay boshladi. 17-asrda J. A. Komenskiyning (1592-1670) "Tasvirlangan asarlarda hissiyot olami" kitobi nashr etildi. O'shandan beri bolalar nafaqat alifbodan, balki rasmlardan ham o'rgana boshladilar.

Shunday qilib, bolalar nashrlarini individual nashrlar to'plami sifatida rivojlantirishda illyustratsiyaning o'rnini beqiyos, chunki rasmlar tufayli bolalar uchun kitob maxsus badiiy tuzilma sifatida qarala boshlandi. O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarning matnni rasmlarsiz idrok etish samaradorligi deyarli ikki baravar kamayadi. Bolalar kitobidagi rasm va so'z bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Ularni bir-biridan alohida bajaradigan funktsiya kamayadi. Bolalar kitoblarida illyustratsiya tarixi bir necha asrlarga borib taqaladi. Kitob biznesining rivojlanishi illyustratsiyaning rivojlanishi bilan bog'liq. Bolalar uchun kitob tarkibiga uning zarur elementlaridan biri sifatida illyustratsiya kiritilgan. Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, bolalar nashrlarida illyustratsiyalarning o'rnini beqiyos.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh.Shoyoqubov. "Zamonaviy O'zbekiston miniatyurasi". T. -2006.
2. Qodirxo'jayev P. T. "Badiiy bezak san'ati". -T: "Iqtisod moliya" 2007.
3. Сулайманов А., Абдуллаев Н. "Изобразительное искусство". Учебник для 7 класса-2006 г.

³ Sobirov S.T, Sultanov X. E, Ismatov U. Sh. "Illustration and the Influence of Illustrator on Children's Understanding of Fairy Tales and Works of Art in Books". International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 05, 2020 ISSN: 1475-7192. 02 Apr 2020

4. Гурович Л. М. “Бола ва китоб”. Москва: Просвещение, 2002.
5. К.В. Макарова. Особенности детской книжной иллюстрации и ее отличия от взрослой. Культура и образование. <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-detskoy-knizhnoy-illyustratsii-i-ee-otlichiya-ot-vzrosloy>
6. Sobirov S.T, Sultanov X. E, Ismatov U. Sh. “Illustration and the Influence of Illustrator on Children’s Understanding of Fairy Tales and Works of Art in Books”. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 05, 2020 ISSN: 1475-7192. 02 Apr 2020. 3526-3533 p
7. Sobirov S.T., Sobirov H.T. DEVELOPMENT OF STUDENT’S ARTISTIC THINKING THROUGH THE USE OF VISUAL AIDS IN PAINTING LESSONS FROM NATURE. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES. (ISSN –2767-3758). VOLUME 04 ISSUE 05. 2023. Pages: 68-73. SJIF IMPACT FACTOR (2021: 5. 823) (2022: 6. 041) (2023: 7. 491). OCLC – 1242423883 <https://masterjournals.com/index.php/crjps/article/view/1282/1145>.
8. Sobirov S.T. “Importance of illustrations for perception of content of the book”. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Volume 8 Number 4, 2020 Part II ISSN 2056-5852. 98-101 b.
9. Sobirov S.T. “BADIY ADABIYOTLARGA ILLYUSTRATSIYALAR ISHLASHNING AN’ANALARI (TARBIYA KLASTERI ASOSIDA)”. KASB-HUNAR TA’LIMI, Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma’rifiy jurnal, 2023-yil, 1-son. 31.01.2023-yil. 187-191 betlar, “PROFIEDUPRESS” MChJ.
10. Sobirov S.T. “O‘quvchilarda illyustrativ rasm ishlash kompetensiyalarini uzviylik prinsipi asosida shakllantirish”. KASB-HUNAR TA’LIMI, Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma’rifiy jurnal, 2023-yil, 6-son. 01.10.2023-yil. 260-263betlar, “PROFIEDUPRESS” MChJ<https://lib.cspi.uz/index.php?newsid=8873>.

